

Az 1875-dik év nyarán tett régészeti utazásom eredménye.

Közli **Miskovszky Viktor.**

I. S Á R O S M E G Y É B E N.

Sokat hallottam ismerőseimtől emliteni a felsővidéki régi fatemplomainkat, melyeknek száma — csak az eperjesi görög-egyesült püspökség területén — schematizmus szerint — mintegy 52-re rúg, s mivel azok előttem még ismeretlenek voltak, képzelhetni, mily nagy volt kívánságom ezennemű műemlékeinkkel is megismerkedni. — E célból beutazva Sárosmegyének legészakibb fekvésű s vadregényes vidékét, a faépítészet — bár néha primitív — de a részleteket tekintve oly remekkivitelű, a faanyag természetének s sajátságainak tökéletesen megfelelő s monumentalis jellegű műemlékeivel találkoztam, melyek minden tekintetben egy kimerítő s részletes leírást megérdemelnének.

Schultz Ferencz — az oly korán elhunyt kitűnő magyar építész — a bécsi központi bizottság közleményeinek XI. évfolyamában Szathmárvármegye néhány fatemplomát, s azok szerkezeteit már ösmerteté; továbbá Dahl jeles munkája által Svéd- és Norvégország fatemplomaival is megismerkedtem; igen természetes, hogy különösen érdekelt felsővidéki fatemplomaink szerkezetével is megismerkedni; nevezetesen mennyiben s miben hasonlítanak vagy különböznek azok az említett faépítményektől? s annál is inkább időszerűnek tartottam ezen ösmertetlen műemlékeinket mielőbb pontosan felmérni s hiven lerajzolni, mert azok száma napról napra fogyván, óhajtottam azokat legalább rajzban az — ezen tekintetben talán nagyobb érdekeltséget tanusítandó — utókor számára fentartani.

Volt (mondom «volt») Lukaviczán — Bártfa mellett — egy igen régi fatemplom, melyről hallottam, hogy nemcsak tornya, de szerkezete is sajátságos formáju, sőt belseje régi festményekkel pompázott; mintegy három évvel ezelőtt elhatároztam ezen templomot megvizsgálni s lerajzolni, e célra már kocsim is készen várakozott, csak egyszer hallom, hogy ezen fatemplom mintegy 2 hét előtt egészen tövig leégett; ezen váratlan veszteség feletti sajnálkozásomat mindenki elképzelheti; — tehát ismét szegényebbek vagyunk egy műemlékkel — gondolám — mely reánk nézve menthetlenül és nyom nélkül elveszett, de legalább csak a rajza maradt volna fel a jövő nemzedék számára!

Ily módon sok fatemplom pusztúl el még jelenleg is. Több helyen — a hol a schematismus még fatemplomot említ, utazásom alkalmával már kőtemplomokra találtam, melyek izléstelen, stýlnélküli építészte természetesen nem elégitett ki, sőt kétszeresen érezteté az eredeti — bizonyosan sokkal érdekesebb fatemplomok nyom nélküli elpusztulását.

Miután tehát régi fatemplomaink már anyaguknál fogva is mulandóbbak mint kőből épült műemlékeink, azért — azt hiszem — mindenekelőtt kellene mindazon régi fatemplomainkat, melyek különösen hazánk — hegyes és erdős — északi vidékein vannak, kezdve Pozsonymegyétől, mindenütt a Kárpátok mentében egészen Máramarosig, valamint az erdélyieket is — pontos rajzokban *mielőbb* felvenni. — Mert csak így lehetne a különböző vidéki építészeti típusokat alaposan meghatározni, s e nembeli műemlékeinket a külföldiekkel összehasonlítani; s azonkívül a hazai műemlékeinkről egy alapos s kimerítő archaeologiai térképet valahára elkészíteni.

Hogy műrégészeti szempontból mily érdekesek lehetnek Szatmármegye még eddig ismeretlen fatemplomai, valamint Ung, Bereg, Ugocsa s Máramaros e nembeli műemlékei, azt könnyen elgondolhatjuk. — Néhány évvel azelőtt Lehoczky Tivadar buzgó történészünk több ungi és beregmegyei fatemplomnak érdekes rajzait közl e közlönyben, melyek azonban tetemesen különböznek Sárosmegye fatemplomaitól. — Miután az általam felvett fatemplomok részletes leírása egy önálló munkát képezhetne, — pedig mily érdekes rajzokkal illusztrált munkát! — jelen alkalommal nem is lehet szándékom ezen műemlékeket részletesen leírni, itt azokat, a mennyire egy «jelentés» s közleményeink szűk kerete engedi, csak általánosan emlithetem meg.

Általában véve ezen fatemplomok három főrészből állanak, melyek nem csak az alaprajzban, de a templom külsején is jellemző s határozott kifejezést nyernek. — Legtöbbnyire egy előcsarnokból (Narthex *ναρθηξ*) juthatni a torony alatti helyiségbe, mely a hajónak egy részét képezvén, az isteni tisztelet alkalmával a görög ritus szerint az asszonyok számára van fentartva (gynécée), ezen rendesen alacsonyabb helyiség után következik a tulajdonképeni — az előbbtől jóval magasabb, s kívülről mindig egy toronynyal jelzett — hajó, melynek csak déli oldalfalán vannak ablaknyílások, keleti zárfa képezi a képfalat, az úgynevezett ikonostárt (*εικονοστάσις*).

A harmadik főrésze a rendesen egyenes zárással bíró, s sokkal alacsonyabb szentély, mely kívülről hasonlóképen egy torony által van characterizálva; tehát: *torony, hajó és szentély*, ez ama három főrész, melyek elrendezése minden orosz templomnál azonos. — Ennek következtében igen jellemző sajátágos kifejezést s élénk, mondhatni festői silhouettát nyer a templom külseje a három torony által, mely elrendezés tökéletesen megfelel a görög ritusnak és bizonyos keleties jelleget kölcsönöz az építménynek.

Ezen elrendezés miatt általában véve a görög templomok külseje nem igen változatos, de annál inkább eltérők a különböző részletek, melyek néha igen csinos s stilszerű motívumokkal bírnak, s épen a részletek ezen különfélesége s variációja által nyernek fatemplomaink különös fontosságot s érdekességet.

A torony — a biztosabb állás elérése végett — pylonszerű, felfelé keskenyedő, s e szerint ferdén álló, egymással úgynevezett András-keresztek által összekötött négy oszlopból áll; a torony felső részét a harangház (Glockenhaus, Glockenstube) képezi, melynek alsó gerendázatán a harangok függenek; ezen helyiség legtöbbször parkányzat által van kívülről jellemezve, s ablak vagyis hangnyílásokkal bír. — Ezen harangház felett kezdődik a torok sisakjának tetőzete, mely változatos alakú, ritkán csúcsos, hanem inkább az orosz típusnak megfelelő, ritkán szép, de jellemző s nagy változatosságú silhouettát képez. A hajó külső alakja a főparkányzatig rendesen négyoldalú, azonfelül gyakran nyolcz-

szögbe megy át, s tornyos tetőzetben végződik; belseje vagy donga, vagy pedig itt gyakrabban előforduló tükörboltozatot képező gerendázatos födénynyel bir. — Végre a szentély — mely rendesen a képfal által van a hajótól elválasztva, legtöbbször egyenes, de néha polygon zárással végződik, tetőzete kívülről a harmadik tornyot képezi.

Ezen fatemplomok a következő szerkezettel birnak: rendesen egy kőből épült alapfalazaton (Sockel) a vízszintesen fekvő hatalmas gerendákból készült falazat fekszik, melynek gerendái a sarkon fogasrálapolás (Blockverband) által szorosan összekötve egymással, — ezen falazat külső lapja (oldala) zsindegyel vagy deszkázattal van borítva, mely utóbbinak álló hézagai gyakran ornamentális díszítésű léczekkel maskirozva. A templom, valamint a tornyok tetőzete tölgy vagy pedig vörös-fenyőtől készült vastag és erőszindelyezéssel van fedezve. A főbejárás: kapuzatokat és esvető párkány-deszkákat gyakran primitív ugyan, de annál szebb és stilszerűbb ornamentatio díszíti, mely ritkán festett, legtöbbször fából készült. — A falazatok küloldala a merészen kiugró ereszpárkányzat által védve van az eső káros befolyásától. — Ezen templomok a földnedvesség kártékony befolyásának nincsenek alávetve, miután csak legtöbbször szabadon álló magaslatokon, gyakran a helységen kívül állanak. — A templom rendesen fa-korláttal van bekerítve, mely kerítés bemeneti kapuzata felett ismét egy kisebb tornyocska emelkedik. — A templom körüli bekerített tér régenten, de néhány helyen még jelenleg is temetőnek használtatik.

Tekintve ezen fatemplomok impozáns fekvését, anyagának meleg barna színezetét, s hármastornyainak változatosságát, könnyen elképzelhetjük azon mély és szokatlan benyomást, melyet ezen — néha 300 éves műemlékek a szemlélőre gyakorolnak. — A környezettel mintegy összekötő s festői csoportozatú terebélyes nagy hársfák még inkább emelik ezen festői benyomást, s így nem csoda ha a nép is bizonyos hagyományos kegyelettel viseltetik ezen bár egyszerű, de mindig meghatározó külsejű s ódon kinézésű emlékei iránt.

Miután az egyesült görög templomok berendezése a szigorú ritus szerint mindenütt ugyanaz, s az gazdagabb helyiségeknél csak gazdagabb s művésziesebb kiállítás által különbözik — részint felesleges ismétlések kikerülése végett, részint pedig azért, hogy a görög templom belsejének beosztásával, különösen pedig annak berendezésével megismerkedjünk, nem leendő érdektelen e tekintetben a következőket röviden megemlíteni.

A szentély közepén áll az oltár, legtöbbször igen érdekes, színessel kivarrt szegélyű asztalterítővel beterve. — A szentély északi sarkában van az úgynevezett *előkészítő asztal* (Rüsttisch) felállítva, melyen az isteni tisztelet alkalmával használtatni szokott *szent adományok* (Proskomidie) előkészítettnek. — A szentély déli sarkában a kelyheket, egyházi öltönyöket s régi könyveket tartalmazó fiókos *szekrény* (Diakonikon) foglal helyet, mely gyakran igen becses műrégiségeket tartalmaz. — A szentély ezen része tehát mintegy sekrestyéül is szolgál, s e szerint helyisége egészen hiányzik. — Mint már említettem, a szentélyt a hajótól a képfal — ikonostas — választja el, melynek képsorozata a liturgia által szorosan van meghatározva, s a képek mindenütt ugyanazon sorrendben következnek. — Az ikonostas legtöbbször szép architectonikus beosztású s több emelettel bir, melyekben oszlopok által egymástól elválasztott s félköríves fülkékben az apostolok — néha bizanti komoly felfogással festett, ünnepélyes s nyulánk alakjai elhelyezve. — Az ikonostas alján három ajtó-nyílás létezik, melyek középsője különös díszszel van kiállítva,

és diszes faragmányai közt medaillonokban a négy evangelista mellképei diszlenek; ezen ajtó, melyen csak a miséző papnak szabad egyedül átmenni, — *királyi* vagy *szent ajtónak* is nevezetik. — Az északi ajtó *Diakonikon*, a déli pedig *paranomarion* nevet visel, az első az alsóbb rendű papság, az utóbbi pedig az egyházi szolgáló-személyzet számára van fenntartva. — Az ajtó közti közöket a Megváltó, Sz. Mária, Sz. Mihály és az egyház védszentjének nagy képei diszítik. — Az ajtók felett mintegy képszéket (architrav) képező szalagon a Megváltó s Mária életére vonatkozó jelenetek vannak festve, de úgy hogy a középajtó felett mindig az «*urvacsoráját*» ábrázoló festmény foglal helyet. — Ez utóbbi kép felett a megváltónak, mint mindenek urának (Gospodar) trónon ülő magasztos alakja van ábrázolva, melyet mindkét oldalon a fentebb említett tizenkét apostol képsorozata vesz körül. — Az ikonostas koronázó párkányzata felett — az attice helyén — pedig a tizenkét próféta mellképei alkalmazvák, s végre az ikonostas tetején — mintegy az egészet méltóan koronázva — a görög kettős kereszt diszlik.

A hajó keleti részén — közvetlenül a képfal előtt — egy emelkedett lépcsőzet (Solum) mindkét oldalán külön ülőhelyek (Ambonok) vannak az énekkar tagjai számára. — A hajó legtöbbször csak a déli oldalon alkalmazott ablakain keresztül nyer világosságot, az északi falat rendszeren az «*utolsó ítélet*», borzadalmas alakokkal s színekkel festett képe foglalja el majdnem egészen. — A hajó famennyezetének közepéről függ a némely helyen igen diszes bronce-csillár (paukandilon).

Ez tehát általában véve a görög templomnak a berendezése. — Ezt előrebocsátva, lássuk tehát azon műemlékeket, melyeket utazásom alkalmával megvizsgáltam, felmértem s lerajzoltam. — Legelőször is Sárosmegyének azon részét utaztam be, mely Bártfától észak-keletre egészen az ország határáig terjed, s Makovicza elnevezés alatt ismeretes.

1. *Regetó*, érdekes külsejű régi fatemplommal, különösen szépek itt a kovácsolt vasból bizonyos izléssel készült toronykeresztek; az egész templom csekély méretű, s belseje primitív.

2. *Ondafka*, az ország határszélén fekszik az Ondava folyó forrásainál — innét elnevezése — régi fatemploma egy dombon áll; a legérdekesebb fatemplomok egyike, szép részletekkel bír, belsejének fafödénye kötélforma (cable, torsade) szegélyű gerendázattal bír.

3. *Felső-Polyanka* fatemploma már roskadozó állapotban van, érdekes ezen templom hajójának átmenete a nyolczoldalu tornyos tetőzetbe. — xv-dik századbeli czinkelyhén egyéb diszitmények közt látjuk a Megváltó keresztes nimbussal körülvelt mellképét IC XC és NIKA azaz Jesus Kristus, nika — győzelem — valamint A. ω (Én vagyok a kezdet és vég) jelentőségű feliratokkal. — Azonkívül több nagybecsű régi könyvet s xvi-ik századbeli szép faragású egyházi székeket találtam.

4. *Váradka*, érdekes külsejű fatemplom egyenes zárású szentélylyel, továbbá az oltár kitűnő szépségű, selyemmel s aranynyal himzett abroszszal fedett, torony-keresztjei izléssel készitvék.

5. *Alsó-Polyanka* az előbbihez hasonló külsejű fatemplom, szépen faragott s diszített főkapuzattal. — Az ikonostas felett e következőket olvashatni:

ECCLESIAM HANC GRECO CATHOLICAM ANNO 1797 DIE 30 MAII SVB CVRATORE ANIMARVM R. D. ZAVADSZKY RENOVAVIT COMVNITAS, mely felirat azonban csak a templom újítására vonatkozik.

Megemlítendő itt a templom északi falát elfoglaló, s némi műizléssel festett s az utolsó ítéletet ábrázoló nagy fafestmény, hol különösen az elkárhozott lelkek pokolba való transportálása bizonyos naiv felfogással van festve. — A kép jobboldalán (heraldice véve) szent Péter egy hatalmas kulccsal kezében épen kinyitni készül az üdvözült lelkek számára a mennyország nagy kapuját, a kép közepén a lelkeket mérlegelő sz. Mihály látszik, a kép baloldalán látjuk az elkárhozottak közt a németek (nyemsi), magyarok (ulri) és zsidók (zsidzi) csoportozatjait az egyes alakok a xvi-dik században divó nemzeti öltözköök által igen jól különböztethetők meg. — A pokol legtöbbnyire egy szörny tátott szája által van jelképezve, melyből borzasztó lángok lövelnek ki. — Az ördögök Dürer Albert modorában vannak festve, s az elkárhozottak alakjait részint egykerekű talyigán, részint lánczczal megkötözve hurezolják a pokol ürege felé. — Nagyszerű azonban a megváltó ünnepélyes alakja, mely a kép legfelső részét foglalja el.

Majdnem minden görög templomban található ily festményeket, de az alsó-polyankai festmény, diszes ráházata s alakjainak correct rajza által kiváló helyet foglal ezen compositiók közt. — A művész előtt bizonyosan azon eszme lebegett, melyet a pisai Campo Santo — Orcagna által festett — frescoiban egészen más felfogással találunk ábrázolva.

6. *Niklova* helység fatemploma, a mi az alaprajzát, berendezését s külsejének fa-architecturáját illeti, minden tekintetben mintaszerű, különösen külseje impozans; — a hajó belső gerendáján e következő felírás van bevésve:

РОКѢ АТКѢ МЧІ НОНА СІ ЧРЕБЗЪ ЗГОРІЛА, РОКѢ АЖА : ЗФЧНДОВАНА ЗАСТАРЕМЪЗ ІНАКААДОМЪЗ
ПАНА КОСѢТЪ ТЕОДОРА НИКЛОВСКОГО КОМИСАРА МАКОВИЗКОГО СІМЕОНЪ ОНРИОВСКИИ ПРЕЗБИТЕРЪЗ
ЛИКЛОВСКИИ.

(Roku 1329. Misaca novembere 16-ho cerkov shorila, roku 1701. s fundovana za starem nakladom pana Kohus theodara niklovszkocho Komisara Makovickoho. Simeon Andrijovszky presbiter niklovszki). Azaz fordításban: Ezen templom 1329-ik évi november hava 16-án leéget, 1701-dik évben régi minta szerint épült Kohus Tivadar makovicai biztos, s Andrejovszki Simon niklovai lelkész idejében.

Niklova temploma 1329-dik évben leégvén, majdnem 400 évig maradt templom nélkül a község, s ez idő alatt a közelfekvő Cigla helység fatemplomában tartatott az isteni tisztelet, s tekintve Niklova helység lakosságának csekély számát az előbbi eset igen valószínű. — Jelenlegi templomára azonban büszke lehet a község.

7. *A hutkai* fatemplom fakerítéssel bekerítve egy dombon áll, s pedig egészen kívül a helységen, nemcsak a torony oldalai, hanem az egész hajó falai is részint zsindelyvel, részint pedig deszkázattal födvék, úgy hogy ez által a gerendázat kívülről nem látható.

8. *A kruzstlyovai* fatemplom különösen azért érdekes, mert külsejének részletei be vannak festve, az uralkodó szín a vörös, fehér, fekete s sárga. — Szokásos beosztással, de az előbbiektől eltérő külsővel bir. — Belsejében több xvi-dik századbeli festményekkel találkozunk. — Különösen a régi egyházi könyvek festett miniaturokkal igen érdekesek, valamint egy xv-dik századbeli, bronzból készült füstölő (Turribulum, rectius thuribulum) gót részletekkel. — Megemlítendő továbbá még az oltár abroszának szépen kivarrt szegélyzete — csinos virágokkal s madarakkal díszítve.

9. *A dobroszlavai* fatemplom külseje nem mutat eltéréseket s igen kis méretekkel bir. — Csinosan faragott kapuzatán az 1805-ik évszám s ápril 27-ke van bevésve ilyformán:

ДІА КЗ АІР. Со^к. ДЖЕ, mely felirat valószínűleg a templom építésére vonatkozik; — különösen szépek a kovácsolt vasból készült ablakrácszatok.

10. *A savnyiki* templom külön álló harangtornyáról nevezetes, mely pylonszerű alakjánál fogva igen daczos kinézésű, s szépen faragott műrészleteket mutat.

11. *A kozsani* fatemplom pedig tornyának különös alakjánál fogva megemlítésre méltó, miután annak sisakja nem a szokásos dudorodású, hanem négyoldalú gúlaalakú, mely csak egy kisebb harangház által van közbenszakitva. Azonfelül párkányzatain csipkeszerű kivágásokkal végződő deszkák alkalmazvák.

Ezen utazásom alkalmával csak az elősorolt fatemplomokat vettem fel, van azonban Makovica vidékének még számos fatemploma, melyek fekvésük s járatlan utak által nehezen hozzáférhetők lévén, azoknak felvételét későbbi időre halasztani kénytelenítettem.

Miután nem messze valék a már Zemplén határszélén fekvő Sztropkó mezővárostól, elhatározám az ottani régi templomot felmérni.

12. *A sztropkói* róm. k. templom anyaga részint termés-, részint pedig faragott homokkő, polygon zárású szentélylyel, feltűnő hosszú presbyteriummal, s egy osztatlan — aránylagosan véve kissé rövid hajóval bir. — Csúcsíves boltozatának gerincei, valamint nyugati főkapuzatának profilje, nemkülönben csúcsíves ablakainak halhólyagos mérművei már a csúcsíves stíl hanyatló korszakából valók, s tekintve ezen részleteket, a templom már a xv-dik század végén vagy a xvi-dik elején épülhetett. — Mondják, hogy eredetileg zárda-templom volt, mit a presbyterium feltűnő nagysága is bizonyítani látszik. — Négyoldalú tömör tornya a templom déli oldalához épített emeleteiben még csúcsíves ablaknyílásokat mutat, bár a torony építése már újabb időben történt, nevezetesen 1675-dik évben. — Ugyanis a torony első emeletbeli ablaka alatt van egy homokkőből faragott emléktábla befalazva, melynek lapján Pethő Zsigmond — az isten-anya előtt — térdelő, pánczélos alakja van féldomborműben faragva. — Csúcsos sisakja s buzogánya mellette fekszik, kezeit imára összetéve, s kifejezésteljes feje sz. Mária felé irányozva, szája mellett a háttéren: SVB TVVM PRAESIDIVM olvasható. — A torony építésére vonatkozó — s már nehezen olvasható — felirat a tábla jobb sarkában van, s eképen hangzik:

SPBILIS AC MAGN. DOM. SIGIS. PETHEÖ DE GERSE LIB. BARO SAC CESAR
REGIEQVE MAIESTATIS CONSILIAR. CAMERAR AC PARTIVM REGN HVNG
SVPERIOR VICE GENERAL SVPREMVSVQVE CAPITANEVS ONODIENSIS.

CVRAVIT HOC AEDIFICIVM FIERI IVS. ANNO . 1 . 6 . 7 . 5.

Az emléktábla felső sarkait angyalfők foglalják el, azok alatt pedig olvasható:

AD LAVDEM ET GLORIAM SANCTISS TRINITATIS

a jobboldalon pedig:

IN HONOREM IMACVLATAE VIRGINIS MARRIE.

A tábla rámásata valamint az egész mű jellege mesteri kézre mutat s már természetesen renaissance izlésű. — Ezen feliratokat szükségesnek tartottam lemásolni, mert már csak nagyon nehezen olvashatók, s csak kitűnő üvegem segítségével értem el célomat.

Ezen templomban található még egy csinosan faragott keresztelő medencze egymást átható pálczatagokból álló lábazattal, hat oldalú kupája kívülről mérművel diszített,

oszlop-törzse pedig tekervényes. — A főoltár háta mögött lévő depositariumban találtam igen csinos xv-dik századbeli — a bártfaiakhoz igen hasonló — vasgyertyatartókat (Passions-leuchter) egyet 16, egyet pedig 3 gyertyára. — Különösen szépek a gyertya-csészek (Lichtteller), melyeknek csipkeszerű lemezei halhólyaggal diszítvék s megaranyozvák. — Végre a szentély északi falában lévő s a szentség befogadására szolgált fülke is még határozott csúcsíves stíli. — A templom jelenleg igen elhanyagolt állapotban van, falazatja s boltozatja repedéseket mutat. — A presbyterium déli falán függ a Pethő Zsigmond fából faragott Epitaphiuma, mely egy ezimeres körpaizsból áll, körülvéve felirattal s a xvii-dik században divó fegyverekkel. — Pulszky Ferencz által a komlós-keresztesi régi templomra figyelmeztetve, ezen alkalommal Komlós-Keresztesre is rándultam.

13. *Komlós-Keresztes* nem nagy kiterjedésű helység, fekszik az Eperjestől Giraltar vezető országút mellett, hegyekkel s erdőkkel van festőileg körülvéve. — Már messziről feltűnt nekem a templom tornyának sajátos alakja s ódonszerű barna színezete, s várakozásomban csakugyan nem csalódtam, mert a helységbe érve, templomának gót stíli külseje, valamint fekvésének festőisége kellemesen lepott meg. — Tekintve ezen templom alaprajzát, polygonal zárású szentélylyel bír, s míg szentélye még eredeti csúcsíves boltozattal bír, addig osztatlan hajója fafödénnyel van fedve. — Hogy pedig eredetileg a hajó is boltozott volt, azt bizonyítják oldalfalainak támpillérei, melyek mint mindenütt, úgy itt is a boltnyomás felfogására s annak egyensúlyozására építvék. — A templom szentélye, valamint hajója is még eredeti keskeny csúcsíves ablaknyílásokkal bír, déli — jelenleg befalazott — kapuzata igen gazdag tagozatú profillel van szegélyezve. — A hajó nyugati oldalon levő tornya négyoldalú, s középvonala a templom hossz tengelyével összeesik, — falazatja lent hatalmas sarok-támok által van megerősítve, mely elővigyázat szükségessé vált a partos hegyoldal miatt, melynek szélén a templom áll. — Eredetileg a tornya csúcsos sisokkal birt, jelenlegi érdekes alakját az 1654-dik évben történt gyökeres renováció alkalmával nyerte. A torony felső fogaspárkányzata felett, csinos pilasterek által egymástól elválasztott s félköríves archivolt ívezettel fedett fülkékben, fekete háttéren a 12 apostol sgraffito modorban alfresco festett, azonban már csak gyengén kivehető mellképei láthatók, melyek a torony három oldalán négy-négy fülkével vannak elosztva. — Ezen oszlopos galleria felett egy merészen kiugró koronázó párkányzaton a rovátkok azon sajátos neme koronázza be a tornyot, mely hazánkban csak Sáros- és Szepesmegyékben található fel. — A torony ezen rovátkos koronázás (zinnenartige Bekrönung) által igen impozáns bevégezést nyer, természetes, hogy félereszű tetőzete befelé hajlik, melyről az esővizet a torony egyik ablaknyílásából kinyuló csatorna vezeti el.

Az említett xvii-dik századbeli renováció alkalmával nem csak a tornyának sarkai, de a templom egyéb jellemző párkányzása is — még jól kivehető — sgraffitta diszitményeket a bordüreokat nyertek. — Ugyanis a torony sarkai facettirozott sarokköveket (Diamantenmuster) utánzó befestéssel bírnak, míg a hajó felső párkányzatát egymásba fonódó hullámvonalú arabeszk diszítí. — S valóban ezen mindenesetre stilszerű diszítési modor szépsége s különösen tartóssága által megérdemelné, hogy azt nemcsak monumentális építményeinken, de privát-épületeinknél is alkalmazzuk.

Hasonló sgraffito modorban diszített házakat a szépebben fekvő Béla városában is találtam, melyekről azonban majd később szólok.

A torony déli oldalfalazatának alsó részén sgraffito modorban e következő, de csak részletenként olvasható felirat olvasható :

PSAL 6. NISI DOMINVS AD ..... DOMVM INVANVM LABORAVERVNT .....
NISI DOMINVS CVSTODI ..... VIGILAT ..... PVSI LLE GREX. LVC. 12. 1654.

Miután ezen felirat első része a 6-ik zsoltárból van véve, könnyen kiegészíthető. — Ezen templom egy magaslaton feküdvén, lőrészekkel s külön kaputoronynyal megerősített kőfallal van kerítve. — Nevezetes hogy ezen templom — bár eredetileg természetesen katolikusoké volt — a reformatio kezdetétől folytonosan az evangélikusok birtokában maradt. Nem hagyhatom említetlenül azon művészies kivitelű, s stilszerű virágékitményekkel különféle színű selyemmel, ezüst és arannyal kivarrt oltárterítőket, melyek itten találhatók, s melyeknél külömbeket még nem láttam sehol, s azok bármely országos muzeum büszkeségét képezhetnék. Mily compositió, mily technikai kivittel párosult stilszerű felfogása a különféle motivumoknak! — Az ilyféle munkák foszlányait üveges rámak alatt őrzí a nürnbergi muzeum, mi még azonban ritkán *tudunk* ily műveket becsülni. — Nagyon szerettem volna muzeumaink számára a műszövészet ezen remekeit megszerezni, de nem sikerült, így tehát legalább albumomba lerajzolva hoztam ornamentális gyűjteményem számára.

Komlós-Keresztesről Eperjesre menve, egy hegy tetején magában álló, s sajátos külsejű régi templomot vettem észre, látsövem segítségével csakhamar ki vettem, hogy a templom még románkori félkörű s mély bevágású ablaknyílásokkal bir.

Térképemen abbann az irányba Csalfalva volt feljegyezve, bár későre járt az idő, s esett is, mindamellett ezen kínálkozó alkalmat: ismét egy műemlékkel megösmernedni — nem akartam elszalasztani. — Csalfalva felé irányoztatva kocsim rúdját, várakozásomban itt sem csalódtam.

14. A *Csalfalvai* jelenleg evangélikus templomka igen érdekes, szentélye egyenes zárású, s feltűnő vastag falaival, keskeny félkörű ablakaival, s szentélyének primitiv boltgerinceivel még a xiv-ik század első negyedéből való románkori templomok közé sorolandó. — Csak a szentélye boltozott hajója fafödénnyel bir. — A torony számára hiányzik az alapfalazat s így csak fatornya van, mely azonban régisége miatt már egy kissé ferde irányú, és sisakja négy oldalú gúlát képez. — Az eresz alatt fatámok tartját a kiugró földelpárkányt, mely elrendezés a komlós-keresztesi templomnál észlelhető, — különben a párkányzat alatti fatámok alkalmazása úgy látszik a Sáros megyei műemlékeknél általános, sőt profán építményeknél is található, például Bornemissza család Ádámföldi kastélyánál — s egyebütt. — Keresztelő medenczéje még határozott románkori. — Félkörívű diadalívzete felett a templom újjítására vonatkozó felirat olvasható :

TEMPLVM IST HOC AVG. CONF. ADD IAM SUB DEMETRIO ORMÁNY
EXSTITIT ANNO 1579 E RVDERIBVS AVTEM RESTAVRARI IN NVM. DIVIN.
GLORIAM ANNA MARIA FEJÉRVARY RELICTA VIDVA STEPHANI ZIMER-
MANN ANNO 1788 AC RVRSVS AO. 1825 INTEGÍ AO. VERO 1826 RENOVARI
CVRARVNT CLARA GABRIEL ET JOANES OMNES ZIMERMANN RECONCI-
NAVIT MDCCCLXIII GABRIEL KÖRTVELYESI.

Régi frescók gyenge nyomait még észrevehetni a mészréteg alatt. — A szentély északi oldalán kívülről még kivehetők a régi szekrestye falainak a már gyeppel bepótt alapzatai.

Miután a héthársi r. k. s a litinyei orosz fatemplomot csak híreből ismertem, elhatároztam azokat szintén megvizsgálni, e célból Eperjesről a Tarcza völgyében felfelé utazva még e következő, — megismertetésre méltó — régi műemlékekre bukkantam.

15. *Az orkutai* róm. k. templom — Kis-Szeben mellett — még igen régi műrészteket mutat. — Egyenes zárású szentélye boltozott, hajója azonban fafödénnyel bir. — A szentély keleti csúcsfala egy kereszt alakú nyílással az alsó felrészre pedig primitív mérművel (Vierpass négylob) diszített csúcsíves ablakkal van áttörve. — A templom tornyának nyugati oldala két hatalmas ívtámmal van alátámasztva, melyek közt a fedett főbejárás kapuzat a templom belsejébe vezet. — Oltárai azonban már zopforszakbeliek, s így műbecscsel éppenséggel nem bírhatnak. — Mindamellett, hogy ezen templomka sok stíllessenes renovation ment keresztül, régi jellegét még nem veszíté el egészen, mert annak külseje most is ódonszerű s festői.

16. — A Kis-Szebeni xv-dik századbéli parochialis templomot részletesen ösmerttettem a bécsi cs. kir. központi bizottság közleményeinek xvii. évfolyamában, miután ezen templom műrészei az érdekeltek előtt ugyis ismeretesek lesznek, ezen kiváló műemlékünket csak röviden érintem meg.

Kis-Szeben tágas főutcájának kellő közepén áll a sz. János tiszteletére emelt parochialis templom, mely tekintve méreteit, műrészteit, továbbá a faragászat és festészet műveit, kiváló helyet foglal el hazánk középkori műemlékei közt. — Tetemes nagyságú presbyteriuma valamint a polygonál zárású szentélye szép arányokat mutat.

A magasabb középhajó pillérek által van az alacsonyabb mellékhajóktól elválasztva, — ezen pillérek felett a boltozat gerinceit tartó consolák, az evangelisták négy symbolikus jelvényével diszítvék. — Szárnyas főoltára, még a xv-dik századból való, predellájának hátulsó oldalán e következő — gót minuskulából álló — s veres színnel festett felírás olvasható:

m^occcc^olxi . post . visitationis marie feria in combustum fuit Cibinum totaliter.

tehát az egész város még 1461-dik évben tűzvész által pusztult el, s valószínű, hogy ezen alkalommal a templom is leégett.

Úgy látszik azonban, hogy ezen templom későbbben végeztetett be, miután csinos szentségházán 1484, az orgona-karzatán pedig az építőmester monogramma mellett az 1523 évszám bevésve létezik, s így valószínű, hogy a főoltár predelláján lévő felirat írója későbbben jegyzé fel az 1461-dik évi tűzvészt.

Szentségháza szokás szerint egy gót tornyocskát képez, mely a szentély északi oldalfala mellett áll, — különösen szép a fülke ajtócskájának műízléssel készült vasrácszata, melyen az eredeti polychromia és aranyozás nyomai még jól vehetők ki.

Azonfelül van a templomban egy csinos keresztelő medence, valamint az orgona-karzat alatt 12 ülésű egyházi szék is, mely utóbbi intarsia-forma falemezekből kirakott diszitményeivel igen emlékeztet a hasonkori bártfai, lőcsei s készmárki egyházi székekre, s úgy látszik, hogy a műipar ezen neme ezen a vidéken nagyban virágzott. — Valószínű, hogy az Intarsiát ép úgy mint a sgraffitot a xvi-dik század elején olasz művészek hozták be honunkba. — A templom déli oldalán egészen elkülönítve áll a harangokat tartalmazó

Campanille, hol két régi feliratos harang magára vonja a régész figyelmét. — A gót majus-
kulákból álló feliratok e következők:

IN HONORE SANCTI IOHANNIS. BAPTISTAE + O + REX + GLORIE +
TER + CUM + PACI. A. D. M: CCCC . L . XXI.

a kisebbiken pedig:

IN HONORE + VIRGINIS + MARIAE + DE ALMOSINA PAUPERUM
A. D. 1240.

Ezen két harang tehát körülbelül 10 évvel később a tűzvész után öntetett, s való-
színű, hogy a tűzben elolvastott régi harangok éreze használtatott fel.

A városháza már a xvi-dik század második feléből való, különös megemlítendő
műrészletekkel nem bir. — Van azonban a városház földszinti csarnoka alatt egy kőből
faragott henger forma régi mércze (Stadtmetzen) 1573-dik bevéssett évszámmal. —
Hasonló czélú de más alakú mérczék vannak még a bártfai és a kassai városházaknál is.
(Az utóbbi már a felsőmagyarországi muzeum gyűjteményében őriztetik.)

A városka csekély kiterjedésű, falai és bástyái részben még fenállanak, de napról
napra pusztulnak. Főpiacza egy hosszú, két végén mindinkább keskenyedő utcát képez-
vén, inkább hasonlít e tekintetben Eperjes, Késmárk és Kassa városok főutcáinak alak-
jához; ellenben Bártfa, Lőcse és Körmöcz négy oldalú főtérrel (Ring) bir.

Kis-Szebenből egy északi irányban nyúló völgyben Litinye felé haladva nagyon
kiváncsi valék a sokat emlegetett s búcsújárásairól messze vidéken híres litinyei fatem-
plommal megismerkedni.

17. A falú felé közeledve, kellemes meglepetésemre szolgált, midőn a fatemplomnak
a fák közt kimagasló csúcsos toronysisakját pillantám meg. — Litinyére érve templomában
a faépítészet egy kiváló emlékére ismertem, mely sajátos alakja, tornyakörül futótor-
nácza (Laufgang) s tornyának szerkezete által tetemesen különbözik a makoviczai ismert
fatemplomoktól, s ez okból ezen műemléknek nem csak alaprajzát, de keresztmetszetét is
— a faserkezetnek ábrázolása tekintetéből — pontosan vettem fel.

Belberendezése a xvii-dik század elejéről való, nevezetesen a képfal szép renaiss-
sance részlettel bir. — Külseje imposans kinézésű.

Héthárs felé tovább utazva csak a *rörösalmi* kőtemplom, a Sárosmegyében divó
toronyával, valamint annak diszítési modorával és a csatornát tartó s kovácsolt vasból
művésziiesen készített tárnijával magára vonja a régész figyelmét, bár a hajója s félköríves
szentélye ujabbkori stíllelles renovatiók által eredeti jellegétől egészen megfosztatott.

18. *Héthársra* (Siebenlinden, — Lipjani) érkezve, a főutca közepén álló kat. temploma,
csúcsíves s mérműves ablakaival, egyenes zárású szentélyével s ódon kinézésű tornyával a
felvételre nagyon is kínálkozott. — A déli mellékhajó főbejárati kapuzatán azonban megüt-
közve olvasám, hogy ezen templom már a xvi-dik század második tizedéből való. —
A portálé már kora renaissance izlésű, pilaszterekkel van szegélyezve s félköríves archivolt
bolthajtású architravján bevéssett s lapidár betűkből álló felirata e következő:

ANNO DNI M · D · 13 · O · MATER DEI MEMENTO MEI · NICOLAI TÁRCZAY.
MAGISBRO VINCENCO DERAGVSA HOCOPVS FECIT.

Műtörténeti szempontból érdekes a szentély északi falában lévő szentségtartó fülke, mely különös vegyületét s alkalmazását mutatja a hanyatló csúcsives-stil és a kora renaissance részleteinek; így a fülke nyílása még csúcsives, valamint a két fiala toronyocska is gót stílusú, de a nyílás berámáztatik egy — classikus oszlopok által szegélyezett s antik párkányzatokkal fedett renaissance architecturával. — Az olasz renaissance hazánkba való behozatalára nézve elég korai ezen építmény, — kivéven az 1505-dik évben épült bártfai városházát »cum fenestris italicalibus«, mely e tekintetben talán első renaissance építmény hazánkban! — Ezen körülmény azonban abban leli magyarázatát, hogy a templom egyik építészé — a felirat szerint — olasz volt, s így a hazájában divó renaissance építészeti modort már teljesen elsajátította.

Különös azonban, hogy a templom déli oldalához még gót stílusban épített kápolnában Tarczay Tamás féldomborművű vörös márvány sírlapjával találkozunk, melynek körirata így hangzik: HIC SEPVLTVS EST GENEROSVS AC STRENVVS MILES DOMINVS THOMAS TARCAY. ANNO MILESIMO. CCCC. NONAGESIMO TERTIO.

Ezt legfeljebb úgy lehet kimagyarázni, hogy az előbbi kapufelirat a templom bevégzésére vonatkozik. — Ezen sírlapon az alak pánczéjában kissé nyitott sisakkal van ábrázolva, balkeze egy egyenes kard keresztmarkolatján nyugszik, jobbájában pedig egy zászló rudat tart. — Az alak modellirozása s helyes rajza mesteri kézre mutat. — Van még e kápolnában egy sírlap, mely Deseffy Istvánt ábrázolja, magyar vértel s nyitott sisakban, a kissé zömök alak arcza kifejezésseljes, nagy bajusza és szakálla határozott magyar jellegű.

19. Megemlítendőnek tartom még a *trocsani* régi fatemplomot, mely sajátos idomú toronynyal bir, s külseje igen festői. — Kis fatemplomka, s már nagyon is rossz karban van, olyannyira hogy annak lerombolása már el is határozottatott, tehát még éppen jókor jöttem a templomot lerajzolni. — Végre a Sárosmegye legdélibb csúcsán fekvő

20. *Köszegi* rom. kat. templom még régi alakú alaprajzzal s külsővel bir, egyenes zárású szentélye és hajója kereszt boltozattal boltozott; nyugati részén álló négyoldalú tömör-tornya igen primitív négylobbú (Vierpasz) körablakokkal, s sarkain sgraffito diszitményekkel, diszített. — Ezen templom régiségétől a harangja is tanuskodik, melyen e következő — gót majuskulákból álló — felirat olvasható:

ANNO + DOMINI + MILLESIMO O CCCXXV O ORXX.

tehát ezen felirat szerint a harang még 1375-dik évben öntetett; — s így hazánk legrégebb harangjainak egyike.

Az előbbieket szerint constatálható: hogy a sárosmegyei régi falusi templomok rendszeren egyenes zárású szentélylyel birnak, s hogy csak a nagyobb és gazdagabb városok templomainak szentélyei polygonal zárásúak. — Továbbá feltűnő a sgraffito diszítési modornak oly általános alkalmazása, mely mértékben másutt hazánkban az nem található.

S valjon miben különböznek sárosmegyei fatemplomaink az ungi, beregi és máramarosi ilyenmü műemlékektől? az csak akkor leend megállapítható, ha az utóbbiak is műrégészeti fel lesznek véve. — Jelenleg csak azt állíthatjuk, hogy sárosmegyei fatemplomaink jellege feltűnően hasonlít a szomszédos Galícia fatemplomaiéhoz, mely körülmény a szomszédos népek százados érintkezésének a kifolyása.

Ezen utazásom által a Sárosmegyében lévő műemlékek nagyobbbrészt már ösmertek lévén, ezen megye archaeologiai térképének összeállítása is könnyen leend eszközölhető. — Végül nem mulaszthatom el a makoviczai hazafias érzelmi orosz papságnak azon szíveségért s előzékenységeért, melyet felvételeim irányában tanusított, s melylyel célom elérésében támogatott, hálás köszönetemet ezennel kifejezni.

II. ABAÚJVÁRMEGYÉBEN.

Az Abaújvármegyét észak-déli irányban átmetsző Hernád völgyében lévő műemlékeket tüzetesen megvizsgálni és felmérni, volt ez alkalommal főcélom. — Ezen középkori templomok majdnem kivétel nélkül a reformátusok birtokában vannak jelenleg, s legtöbbszörre csúcsíves-stílusúak. — Ezen birtokváltás következtében a műrészletek sőt egyes constructiv részek is tetemesen változtak, részint pedig egészen eltűntek, helyt adva újabbkori nem mindig stilszerű átalakításoknak. — Így ezen templomoknál a csúcsíves boltozat helyébe később gerendázatos fáfödény (Plafond, Holzdecke) jutott. — A szentség befogadására szolgáló, s legtöbbszörre gót architecturával ellátott falifülkék vagy egészen eltűntek, vagy tetemesen megcsontkittattak (mint pld. a vilmányi templomban.) — Hasonlóképen a gót szárnyoltárok, csúcsíveszetű ablakok, gazdag mérműveikkel, úgyszintén a sekrestye helyiségek eltűntek, s ezen részletek helyében találjuk a templom szentélyének közepén álló írásztalát, a szószéket, valamint a fakarzatot, úgy hogy ezen templomok belsejében ama bizonyos rideg egyszerűséggel latálkozunk, mely a református templomokat oly sajátosságosan jellemzi. A mi pedig ezen műemlékek külsejét és alaprajzaiknak idomát illeti, az még meglehetősen eredeti jelleggel bír.

Kassáról dél felé indulva, legelőször a

1. *Tornyos-Németi* hegyes toronysisakos, és csúcsíves ablakai által feltűnő református templomot vizsgáltam meg közelebbről. — Alaprajzának idoma felette szabályos, osztatlan hajóval s polygonal zárású szentélylyel bír. A még meglevő támpillérei egy csúcsíves boltozatra utalnak, melynek helyét azonban jelenleg egy fáfödény foglalja el. — Szépnek nevezhető késő renaissance-kori polychromirozott szószéke. — A hajó mennyezetén egy festett koszorúban e következőket olvashatni:

EZ LESZEN AZ ÉN NYVGODALMAM MIND ÖRÖKKÉ, ITT LAKOZOM,
MERT EZT KIVÁNTAM VALA . PSAL 135 W 14. IFIAK ÉS SZÜZEK,
VÉNEK ÉS GYERMEKEK DICSÉRIÉK AZ URAT. ANNO DNI. 1 · 7 · 5 · 5.

A csúcsíves ablakok itt még szép mérművekkel ellátvák, valamint a déli csúcsíves kapuzat bélletének fokozata három horonyból és két pálczatagból álló diszes profillal bír.

— A nyugati oldalon álló torony egyik sarkkövén 1497-dik évszám bevésvé észrevehető, ennek következtében, valamint egyéb műrészeleiről ítélve ezen templom a XV-dik század vége felé épülhetett. A templom lőréses körfallal van megerősítve, ily erősítéseket az abaújmegyei templomoknál gyakran találhatunk.

Közeledve az innét nem messze fekvő Abaújvár felé, mindinkább meggyőződtem, hogy egy régi — de későbbi szerencsétlen újjítás által jellegétől megfosztott építménynyel lesz dolgom, s úgy is volt, — mert a mint Abaújvár felé közeledtem, egy nyolczoldalú, s csúcsíves ablakokkal ellátott, hegyes sisakú tornyot vevék észre, és bár vakító meszelése a régiség érdekes s festői zománcától megfosztá ezen templomot, mindamellett régisége félreismerhetlen jellegével bir.

2. *Az abaújvári templom* jelenleg szintén reformátusoké, polygonal zárású szentélye még eredeti csúcsíves boltozattal bir, melynek primitív keresztmetszetű gerincei (bordái) a falsíkba fokozatos behuzással (hohlkehlenartige Einziehung) mennek át. — A köralakú boltzárkövek egyikén domborműben egy szép, hétlevelű rózsza, a másikon pedig egy hatágú csillag diszlik. — Osztatlan hosszajója azonban már mennyezetes, melynek befestett deszkázatán a következő felirat olvasható:

»A XVI-dik századbéli drága változás után 1617-dik esztendőől fogva ezen templomnak 137 esztendőig tartott padlását fgs. királyi parancsolat alatt (sic) és ngs. Abaújvármegye kegyes exmissiója szerint, tts. nemes, vitézlő cserneki Desewffy Ferencz viceispán újvári földesúr REVIDEÁLTATVÁN a mint ez előtt és a többi mgs. ngs. tts. nemzetes és vitézlő földesuraságok helyre lakták, correctiójára egész ad securatioval szabadságot engedet. — Predicator Kiss György, egyházfiak Bene András és Szabó András idejében 1754. diebus 7 bris & 8 bris.«

Régészeti szempontból a templom legérdekesebb részlete, a torony alatti bejárás belső kapuzata, mely szép tagozatos félkörívetű béléttel bir. — A hajó és szentély eredeti csúcsíves ablakai újabb időben, a felső részen befalaztattak, úgy szintén a befalazott déli portálának még csak csúcsíves boltvonala vehető észre. A templom tornya a hajó magasságáig négyszegletű, hangnyílásokkal áttört — octogonba, — a torony ezen elrendezése úgy látszik még régi, s bádoggal fedett sisakja egy nyolcz oldalú gúlát képez.

3. *A telkibányai* — jelenleg — reformatus templom egy kőfallal megerősített magaslaton fekszik, s pedig igen festőileg. — Eredetileg tetemes méretekkel birhatott, a mit abból is gyaníthatunk, hogy a jelenleg használt belseje, a régi templomnak csak a fő és a déli mellékhajóra terjed ki, melyek hossza 30 s összes szélessége pedig 12 méter. — A templom nyugati csúcsíves kapuzata e szerint nem eshetik össze a hajó hossz tengelyével; — a portálé csúcsívetével együtt 6.5 méternyi magassággal, s a kapúbélettel (jambage) együtt pedig 3.8 méternyi szélességgel bir.

Ezen feltűnő nagy méretek a déli oldal jelenleg már befalazott csúcsíves kapuzatán is találhatók, mely utóbbinak különösen gazdag párkányzata s csúcsívezete a falsíkjából még kiáll. — A templom hajója eredetileg — a mint azt a tákok teljes hiánya bizonyítani látszik — mennyezetes gerenda födénynyel birt, mostani födénye három négyoldalú pillér által támogatatik, ezen pillérek lábazati párkányzattal nem birnak.

A mennyezet ezen felírás szerint:

»Anno 1774 die 14. Junii a t. bányai ref. szent eklézsia tulajdon maga költségével készítette ezen padlást«, — a múlt századból való. A hosszahajó déli ablakai csúcsívesek és szép mérműveket mutatnak. — Az északi hosszfal belsíkján e következőket olvashatni :

»A nagy régi templomoknak, kőfalai elromlának,
Rakás kövek mint nézőknek, itt mutatják, ő szemeknek,
Régen város volt ez helyen, Zsigmond király idejében,
Két templomnak nagy tőtések, Arany bányák és sok ércek,
Az mély árok bizonyítja, De a dúló rabló csehök
Elpusztíták a pártütők, A Krisztusért immár kérünk
Édes atyánk légy mi véltünk, E templomod kis sereged

Órizd, nőjön dicsősséged.« Johannes W. Szepsi pastor hujus loci. Anno 1624.

Die 26. Augusztii.

Az ezen feliratban említett mély ároknak jelenleg csak csekély nyoma látszik, a védművek s bástyák alapfalazatai is még itt-ott észrevehetők. — Az alaprajzban toronyfalazatnak nincs nyoma. — A templomtól észak-nyugati irányban áll a harangokat tartalmazó s elég csinos facampanile, csúcsos toronysisakjával, mely utóbbi a szathmár-megyei fatemplomok tornyaira élénken emlékeztet.

4. *A gönczruszkai* — jelenleg — reformatus templom sajátos alaprajza által tűnik ki, mely még határozott románkori jelleget mutat.

Az osztatlan, majdnem négyzet alakú alaprajzzal bíró hajó után egy 8 méter hosszú presbyterium következik, melyhez keleti részén a félkörívű apsis csatlakozik. — Úgy látszik, hogy eredetileg csak az apsis volt egy concha boltozat által befedve, a templom többi részei — mint jelenleg — eredetileg is gerendázatos famennyezettel birhattak. — A templom belseje a déli oldalon lévő hat félköríves ablaknyílás által világittatik meg. — Tornya hiányzik, annak helyét jelenleg egy kis tornyocska (Dachreiter) pótolja.

Ezen templom, tekintve még félköríves aprissal bíró alaprajzát, s félköríves ablaknyílásait, valószínűleg még a XIV-dik század elején épülhetett.

5. *A héjzei* római-kat. templom elrettentő példáiul szolgálhat arra nézve, hogy meunyre lehet egy gótstílusú templomot czélszerűtlen és stíllelteni újítás (?) által eredeti jellegétől megfosztani, oly annyira hogy az építmény műbecsét ezáltal egészen elveszíti. —

Egy műemlék ily vandalszerű újítását még eddig nem tapasztaltam, pedig öndicséret nélkül mondhatom, hogy az általam megvizsgált s lerajzolt középkori műemlékek száma nem csekély. — Jelen esetben pedig kis költséggel stílszerűleg lehetett volna ezen templomot kijavítani, miután az felette szabályos elrendezésű alaprajzzal s kitűnő szépségű csúcsíves boltozattal ellátott. — Igen téves fogalommal bírnak azok, a kik azt hiszik, hogy egy műemlék stílszerű restaurálása sok költségbe kerül, — lehet — a költség megkiméltése tekintetéből — a műemléket egyszerű építészeti formák alkalmazása által is megújítani, mert a csúcsíves stílus nagyon gazdag az egyszerű és mindamellett változatos motívumokban.

Ezen templom hosszahajója három egyenlő intercolumniummal bíró travééből áll, melynek boltgerinczéi a falból kiszökő öt oldalú félpillérekbe mennek át; minden pillérnek megfelel kívülről egy tám.

A polygonál zárású szentély, a záráson (Chorschluss) kívül még két travéet foglal magában, melyek csúcsivezetű boltgerinczés paizsokkal diszitett támköveken — consolákon — nyugosznak. — A magas és azelőtt szép arányokkal bíró csúcsíves ablakok felső része, valamint a déli csúcsivezetű portálé be van falazva! — a nyugati oldalon álló torony pedig a renovatio alkalmával rococo párkányzatokkal és disztelen pilaszterekkel felezifrázttatott!

A templom külsejét azonfelül vakító fehér színre b-meszték, alkalmasint azért, hogy feltűnő és messzire látható legyen!

A mint értesültem, ezen megbotránkoztató páratlan renovatio a legújabb időben történt; — valóban szomorú dolog, hogy ilyesmi nálunk még történik! — Ugyan szép fogalma leendő — a műemlékeinket minden bizonynyal jobban méltányló és becsülő utóknak — műveltségünkről s kulturális viszonyainkról! — Hogy pedig ily stilelles, s minden műértőt megszomorító renovatiók nem csak kis helységekben, de még intelligenciával bíró nagyobb városainkban (Szikszó) is történnek az tény. — S nincs senki, nincs hatóság, nincsen törvényünk, mely az országos műemlékek ily lelkiismeretlen eltorzítását meggátolná. — S meddig fog ezen páratlan vandalizmus nálunk tartani? — — talán addig míg már nem lesznek elrontani való műemlékeink. — Valóban ideje lenne, hogy törvényhozásunk — a művelt külföld példájára — az országos műemlékek megóvása és fenntartása tekintetéből mielőbb szigorú törvényeket hozna, mert csak így lehetne gátat vetni ezen rombolási és helytelen ujitási dűlnök. — Boesánat nagyon eltértem tárgyamtól, de szomorú állapotainkat feltűntettem, ott a hol alkalmam nyílik hazafiúi kötelességemnek tartom.

A héjzei templom eredetileg körfal s bástyák által volt megerősítve, mely — lőrészekkel ellátott erődítmények részben még most is fennállanak.

Nem messze a templomtól áll — a kassai püspökség tulajdonát képező — falakkal és bástyákkal még most is megerősített kastély, mely a múlt században épülvén, különös műbeccsel nem bír.

6. *A vilmányi* reformatus templom csúcsíves stíl-jellegű, polygonal szentélye és hosszahajója támpillérekkel ellátott, mely elrendezés következtében eredetileg csúcsíves boltozattal bírhatott, jelenleg fáfödénynyel fedett, melyen e következő felirat olvasható:

AZ EMBER AZT NÉZI A MI A SZEM ELŐTT VAGYON, DE AZ
ISTEN AZT NÉZI A MI A SZIVBEN VAGYON. XVI W.
MELY RETTENETES EZ HELY. ANNO 1 · 7 · 8 · 3.

A templom keletelve van, külsején mérműves csúcsíveszetű ablakok törlik át a támpillér közöket. — A templom szentélyének északi falán, észrevehetők még egy szentségháznak csúcsíves-stíli műrészletei, de csak a consola alakú tám, és a gót mennyezet (Baldachin) alsó része áll ki a falból, ellenben a tornyocskát hordozó oszlop, a szentély fülkéjével, valamint a gúla alakú felső rakovánnyal egészen hiányzik. — Ezen hiányzó műrészletek erőszakos kitörése s megeseonkítása még jól észre vehető; a megmaradt stilszerű részletekről gyanítva, ezen szentségház eredeti alakjában esinos lehetett.

7. *A vizsolyi* jelenleg reformatus templom mint nagysága mint pedig régisége által kitűnő helyet foglal az abaújmegyei régi templomok sorában. — Alaprajza feltűnően

hasonlít a gönczruszkai templom alapídomához. — A hosszahajó keleti részén úgy mint ott, itt is egy presbyterium van csatolva, mely azonban primitív keresztmetszettel bíró diagonális boltgerinczek által képezett keresztbolttal van fedve; ezen részhez járul keletfelé még egy keskenyebb szentély, melynek keleti oldalán a félkörívű apsis zárja be a templom belsejét. — Jellemzik az apsis külsején lévő csúcsíves árkádok, melyek azonban csak dekoratív jelegűek (Blendarkaden). — A félkör ívű diadalív pillérének fejezete (Kämpfer, coussinet, imposte) áll egy abakus alakú fedlapból, mely alsó részén egy — háromnegyedes pálczatagot (Dreiviertelstab) foglaló horonyba megy át. — A szentély déli ablaka félköríves, a hajó ablakai pedig nyomott csúcsívesek, ugyszintén a torony alatti bejárás kapuzata is; — a déli diszkapuzat jelenleg be van falazva; — a torony, primitív négy lobbos mérnítivel ellátott hangnyílásai csúcsívesek. — Belseje, kivéven a szentélyt fafödénnyel fődött, melynek deszkázatán e következő felirat olvasható:

»Ez Isten házának mennyezetét építette a Visolyi hely. conf. ekklesia, a maga költségén MDCCXCI. — volt predicator Nzs. és tisztelendő Lisnyay Daniel Pál úr, Curator Kozma András, egyházfő Tót András, Maister Nzs. Harsányi István úr. Juliusnak 9 napján.«

Állítólag a templom félkörű apsisában volt felállítva azon nyomda, melyben legelőször az úgynevezett vizsolyi magyar biblia nyomtatott.

Ezen templom külseje, árkádos félköríves apsisa, csúcsíves ablakai, hegyes toronysisakja, különösen azon sajátságos s ódon barna színezete — a régi építmények ezen utánozhatlan és érdekes patinája — által igen festői kinézésű.

8. *A korláti* reformatus templom a Hernád völgytől keleti irányban elnyúló mellék völgyben fekszik, s határozott csúcsíves stílusú. — Famenyezzettel fődött hosszahajója három csúcsíves ablaknyílás által nyeri világosságát, a polygonal szentélye azonban szép csúcsíves boltozattal bír. — Ezen templom külseje, szép mérnűves gót ablakai, támpillérei, s hegyes tornyocskájával még eredeti jelleggel bír.

Abaúj megyének délnyugati részén, az úgynevezett csereháton, Szikszótól északfelé vonuló völgyben található a megyének egyetlen még fenálló fatemploma, t. i.

9. *a szolnoki* görög egyesült fatemplom, mely a keleti görög rítusnak megfelelően, három főrészből áll, t. i. a szentély, a hajó, és az előcsarnokból, mely utóbbi felett itten a torony emelkedik. — Belseje megfelel egészen a már közlött sárosi orosz fatemplomok beosztásának. — A nyugati oldalon lévő egyetlen bejárás kapuzata vésett és faragott ornamenttel díszített, mely díszítés legtöbbször a szegfű, rózsza és tulipán motívumokat mutatja. — Felső gerendáján e következő bevéselt felirat olvasható:

СОБЛАНІ ЕТЗ . ХСАМ СЕИ НПИ ІЕТЕ ІОА ЖСТРОБИЧЗ АҢНН.

Ezen felirat szerint a templom 1758-dik évben Zsuhrovics János lelkész alatt épült. —

A templom külseje három tornyával imposans, különösen a főtornyának elrendezése és szerkezete sajátságos, a mennyeiben alsó része egy magas sátor fődéllel fedett, s csak e fellett kezdődik a tulajdonképeni torony, függélyes oldalaival. — A hagyomány szerint a múlt században Rákócziak által Sáros megyéből a szomszédos felső Vadászra

és ide telepítettek az oroszok, mely két község lakossága még orosz vallású, de nyelvre és viseletre nézve határozottan magyar. — Jó volt ezen fatemplomot felmérnem s lerajzolnom, mert a lelkész nyilatkozata szerint, legközelebbi alkalommal lebontatik, s helyébe kőtemplom fog építtetni.

10. *A selyebi* református templom, e megyében felette ritkán előforduló egyenes zárású szentélylyel bir, hajójának félköríves ablakai keskenyek a templom belseje fafödénnyel ellátott.

A hajó nyugati csúcsfalán észrevehető még egy keskeny és nyulánk félköríves ablakocská. — Alaprajzában hiányoznak a torony alapfalazatai, jelenleg a hajó nyugati oldalán egy csúcsossisakú — aránylagosan vége — alacsony fatorony van a harangok számára építve: a torony ajtaja — a késő gót kori úgynevezett függönyívvezetl (Vorhangbogen) van határolva.

11. *A felső kázmárki* református templom már nagyobb méretű mint az előbbi, s határozott csúcsíves stílú. — Különösen szépek még a polygonal zárású szentély, s nyulánk, mérműíves gót ablakai. — A templom tornya későbbi újítások által műbecsét elveszté. — Feltűnő, hogy ott a szentély magasabb mint a hajó; — közönségesen a viszony megfordított. — Belsejének mennyezetén a templom újítására vonatkozó felirattal találkozunk:

ECCL. RPTA F. KÁSMÁRK EX COMVNI. COS. EXORNAVIT
EXISTENTE REVERENDO DNO. MARTINO KALAS V. IVDICIBVS
AVGVSTO BERNHARDO. ANNO 1 · 6 · 6 · 7.

12. *A szikszói* jelenleg református templom tetemes nagyságú méreteinél, s a gót architectúrának helyesebb alkalmazásánál fogva, a nagyobb és nevezetesebb csúcsíves stílú templomaink közé sorozandó.

Hogy sok viszontagságon keresztül ment ezen építmény, az nagyon is meg látszik rajta.

Eredeti csúcsíves boltozata jelenleg már egészen hiányzik, s annak helyét egy újabbkori cassetirozott (!) plafond foglalja el.

Alaprajza tágas presbyteriummal ellátott polygonal zárású szentélyt, és három egyenlő magassággal biró hajót mutat, ezen beosztás szerint »csarnoktemplom.«

A főhajót a mellékhajóktól elválasztó nyolczoldalú pillérek eredetileg a csúcsíves boltozat hordozására szánva, jelenleg a földény alátámasztására használtattak fel. — Négy oldalú, tetemes magassággal biró tornyának alaprajza a középhajó szélességének megfelel, s annak mintegy folytatását képezi. — A XV-dik század vége felé — alkalmasint a templom tágitása tekintetéből — a torony mind két oldalán, a mellékhajók irányában két csúcsíves kápolna építtetett a templomhoz. — A tágas szekrestye helyisége jelenleg tanácsteremnek használtatik. — A még megkimélt mű részletei közt figyelemre méltó déli diszkapuzata, melynek béléte gazdag tagozatú, csúcsívezete által képezett sympanumját három lobbos diszitmény szegélyezi be.

Nyugati csúcsíves kapuzata is még eredeti, a csúcsív zárpontján egymást átmetsző, pálczatagokból, horonnyal felváltva — áll a béléte. (Durchkreuzender Stabwerk.)

A templom külseje csúcsíves de mérműveiktől teljesen megfosztott ablakaival, támjaival, s magas tornyával elég diszes; — négyoldalú négy emeletes tornya, csúcs-

ives ablakai és gót választó párkányzatai (Kaffgesimse) által még eredeti jelleggel bír, — toronysisakja az 1852-dik év május 18-kán dühöngött, s az egész várost elpusztító — tűzvész martaléka lőn, jelenleg egy ideiglenes alacsony tetőzettel fedett.

A szikszói reformatus templom és torony építési idejét az 1441—1458-dik évek közé tehetni, midőn a husziták Magyarországon dulongtak. — A csehek a torony tetejébe fából úgynevezett »vigyázót« (Warte, Wacht) építettek, mely őrállás eredeti alakját 1819 évben vesztette el, midőn az ingadozásnak indult torony megújított.

1625-ben a templom tornya villám által meggyújtván, az egész templom leégett. Az 1852-ki utolsó tűzvész alkalmával a templom csúcsivezetű boltozata beomlott.¹

Hogy a fallal megerősített templomok hadászati tekintetben minő fontos szerepet játszottak a mult századok háborús időszakában, azt Szikszó városának történetéből merített esemény is bizonyítja.

Így 1588-dik évi október 8-kán a szikszaiak eleve értesítetvén a török had céljáról, a lakosság nagy része a mezővárost oda hagyta; de a fegyverfogható nép a fallal, árokkal és bástyákkal megerősített reformatus egyház udvarába sereglett, és a rablással elfoglalt török hadakban — a Rüssel Claudius kassai és Rákóczy Zsigmond egri várparancsnok által megígért segédseregek megérkeztéig — az egyház udvarából és magas tornyából biztos lövéseikkel nagy kárt okoztak, miglen estefelé a nép örömrivalgásai közt, sebesen közeledtek a magyar lobogók.²

Nem hagyhatom említés nélkül a ref. templom kincstárában őrzött ezüst s aranyozott borkancsót, mely elegáns arányai, művészies praecis kivitele s classikus formája által azon ritka műkincseink közé sorozandó, melyek a renaissance műízlés legjobb korszakából reánk maradtak. — Középpártázatán e következő bevéssett felirat olvasható:

EGREGII LAVRENTII · NAGI · DE · VÁMOS : RELICTA · BARBARA · TÓT · ET
EGREGII IOANNIS NAGI · DE GESTEL-I RELICTA ANN. KIRÁLYI · EARQ
HEREDES VSIBVS SACRIS IN ECCLA SZIKZOVENSIS ME CONSECRARVNT ·
PAST · ECCLAE GASP · CELEY. ANNO 1635. — AVRO ORNAVIT IOAN MVSZKA
ET CON. MARIA KAPPAN.

Ezenfelül még egy aranyserleget is találunk itt, mely felette szép renaissance stílú ornamentációval bír.

Továbbá találhatók még itt a xvi- és xvii-dik századokból származó, arany, ezüsstel s különféle színű selyemmel valódi műízléssel himzett oltárkendők, abroszok, stb. félek.

Mindazon munkák, melyekhez hasonlók hazánkban, különösen a reformatus templomokban még nagy számmal feltalálhatók, a hazai renaissance történetére nézve mint felette becses adatok tekinthetők, s azért nagy becsben tartandók. — Az ily munkák bizonyítják még, hogy a múlt századok renaissance műízlése a kézműiparban is mély stilszerű kidolgozásban talált alkalmazást, mely művészet méltán mintául s például szolgálhatna elromlott kézműiparunk s ízlésünk helyreigazítására.

¹ Lásd Kunsch József, szikszói enyhlapokat. Pest, 1853.

² Korponay János, Abaujvármegye monographiája, 25. lapján.

Bevégezvén az utazásom alkalmával felvett és lerajzolt hernádvölgyi műemlékek rövid leírását, lássunk most még néhány ismeretlen szepesmegyei középkori műemléket, melyeket ezen alkalommal tüzetesen megvizsgáltam s lerajzoltam.

III. SZEPESMEGYÉBEN.

Műrégészeti tekintetben mily nagy a különbség Abaúj és Szepes megye műemlékei közt! — Mig Abaújban a hernádvölgyi középkori műemlékek részint a reformatio idejében történt események, részint pedig a törökök pusztítása s rombolása által kisebb nagyobb mértékben, műrészleteiktől és eredeti jellegüktől megfosztva, a műrégészre nézve csak csekély érdekekkel bírhatnak; addig a szepesmegyei műemlékek — megkimélve az események ily pusztító hatásaitól — mai napig is dicsekedhetnek oly számos, becses, s jól conservált műtárgyakkal, melyek nemcsak a hazai művészet fokenkénti fejlődésének tanulmányozására, de műízlésünk fejlesztésére nézve is nagyfontossággal bírnak.

Ezen különbség oka talán abban a körülményben keresendő, hogy mig hazánk déli részeiben, a tatár és törökök pusztításának, valamint a vallási fanatizmusnak nem egy műemlékünk műkincseivel együtt esett áldozatul; addig az északibb fekvésű megyékben lévő műemlékeink a háborúk ily pusztító hatásától megóva, azonfelül, hol különösen a művelt polgári elem már régtől fogva túlsúlylyal bírt, még a vallási reformatio sem volt műemlékeinkre nézve káros befolyással.

Hiszen tudjuk, hogy — csak néhány műemlékeinket említve — a kassai, bártfai, lőcsei s késmárki róm. kat. templomokat is a reformatio idejében hosszabb ideig a reformatusok vagy lutheranusok bírták, s mind ezen változás dacára műkincseink legtöbbször megkiméltettek. — A gót szárnyoltárok, szentségházak s az egyházi butorzat műtárgyai változatlanul maradtak reánk; — legfeljebb műemlékeink — az akkori műíránynak megfelelő, csinos kivitelű renaissance székekkel (körmöci), páratlan szépségű orgonákkal (lőcsei), azonfelül számos kitűnő s majdnem klasszikus szépségű renaissance stílusú Epitaphiumokkal s emléktáblákkal (Lőcse, Bártfa) gyarapodtak, mely műkincsek mig egyrészt az összhangzatos benyomást nem sértve, az egyház belsejének nagy díszül szolgáltnak; azonfelül reánk nézve azok, a renaissance classikus műízlés megismerésére s tanulmányozására a legbiztosabb s legbecsesebb műkincseinket képezik, melyek műfejlődésünkre nézve valódi culturalis fontossággal bírnak. Valóban a Szepességen, hol még annyi az ismeretlen műkincs, elemében érezheti magát egy műrégész, mert ezen megyében nem csak nagyobb városi, de kisebb falusi templomokban is a középkor valamint a renaissance művészet oly kitűnő műemlékeivel találkozunk, mint hazánkban talán sehol sem.

A műemlékek felvételére szánt időm vége felé közeledvén, ezen alkalommal csak néhány jelesebb műemléket vizsgáltam meg.

1. *A támasfalvi* róm. kath. templom, határozott románkori jellegénél fogva valószínűleg még a XIII-dik század vége felé épülhetett, — mindenesetre már a tatárpusztítás után. — Alaprajza egy osztatlan, románkori félköríves ablakokkal ellátott hajót mutat, szentélye pedig a szepesi középkori templomokat különösen jellemző egyenes zárással bír (Chor mit geradem Schluss). Mind a hajó mind pedig szentélye már újabbkori boltozattal

ellátott. — A szentély egyik belsarkában — szögletében — észrevehető még az eredeti boltozat gerinceit hordó s igen diszes támkő (Console). A templom belsejébe két ajtó nyílik, az egyik — a kisebbik, a szentély déli falában van, míg a másik a torony alatti főbejárást képezi. — Ez utóbbi diszkapuzat még félkör ívezettel bír, az ajtó béléte még primitív tagozatú. Különösen érdekes ezen kapuzat régi vasazata (Beschläge, ferrure), mely négy liliummal végződő keresztpántból áll, ezek közt pedig X alakú vasazatok az ajtó egyes deszkáinak jobb megerősítésére alkalmazták. — Ily X forma vaspántok már az eperjesi templom toronyalatti régi ajtaján is előfordulnak, még a XIII-dik századból valók, s fylfot, Vierfuss, Guostikenkreuz, Tempeleisenkreuz, Baphometzeichen, Thors-Hammer és Gammadion elnevezések alatt előfordul ezen alak a külföldi régészeti munkákban.¹

Négyszögletű tornya repedéseket mutatván, még a XVII. században, a nyugati oldalán erős ívtámok által erősített meg. — A torony sarkain itt-ott még észrevehetni a XVI. században dívó, s sarkköveket utánzó à la sgraffito diszitményt. — A hol az építmény sarkait, költséghiánya miatt nem építhették faragott sarokkövekből, ott az ily sarokkövek hiányát azáltal iparkodtak maskirozni, hogy azok alakját, fekvő és álló hézagaival együtt, gyakran igen szép variációkban (Diamanten-muster) a friss vakolatra karcolták és megfelelő fekete, barna, vörös vagy sárga (zborói váron) színezéssel feltűnően befestették. — Az építmény sarkainak — éleinek — a constructio szempontjából helyesen alkalmazott ily diszítési módszere különösen a XVI. és XVII. században dívott renaissance stíli építményeknél, s nevezetesen Szepes és Sáros építményein, sőt lakházakon is néha valódi műízléssel fordul elő.

A poprádi, kézmárki és nehrei campanilik, valamint a Sárosmegyében fekvő fritsi várkastély és több eperjesi XVI-dik századbeli polgári ház e tekintetben kitűnők.

A torony felső emeletén függ egy régi harang, melynek szép majuszkulákból álló körirata e következő:

O · REX · GLORIA · VENI · CVM · PACI.

A betűk alakjáról ítélve ezen harang még a XIII-dik század végéről való, tehát egyidejű lehet a templommal.

2. A *káposztalvi* (Kapsdorfer) róm. kat. templom tetemes méreteinél fogva már a nagyobb templomok közé sorozandó. — Csak polygonal zárású szentélye bír három köralakú zárkővel diszített csúcsíves boltozattal, a hajó újabb időben boltozott. A szentély zárköveinek egyikén megváltónk kereszt nimbussal körülvelt feje vehető ki domborműben; a második zárkő egy lombozattal koszorúzott, tátott száju, szakállas férfi-fejet mutat, a harmadikon csinos hétlevelű rózsza látható; — a szentély boltozatának egyszerű keresztmetszettel bíró gerincei, consolák nélkül a falsíkba mennek át, mintegy ahhoz simulva. Azonban mindannak dacára, hogy a hajó újabb boltozattal bír, a templom épen ezen része a toronynyal együtt régi, s tekintve még románkori toronyablakait, valamint a hajó ablakainak és a déli jelenleg befalazott kapuzat félkörívezetű boltíveit — még a XIII-ik század vége felé vagy a XIV. század első felében épülhetett.

¹ Müller & Mothes Archaeologisches Wörterbuch 438. lapján.

Állításom bizonyosságául szolgál a későbbben csúcsíves stilben hozzá épített és a hajónál magasabb szentély. — Különben ezen templom alaprajzának elrendezése s a régi sekrestye nagyobbitása is — keletfelé — állításomat igazolni látszik.

E tekintetben érdekesek a torony két felső emeletén lévő még határozott román-stilű kettős hangnyílások (Schallöffnungen), melyek félkörívvel és szép román gömbszelvényű s csomó levelekkel (Knollen-Blatt-Kapitäl) díszített oszlopocskák által elválasztvák.

A sekrestye eredeti része — a nyugoti — nyomott csúcsíves boltozattal és szép consolákkal bir. — A hosszhajó északi oldalán lévő mellékhajó már ujabbkori, s ezen hozzáépítés a templom időnkénti nagyításáról tesz tanuságot.

Műkincsei közt megemlítendő egy xv-dik századbéli bronzéból készült ciborium, melynek lábazata, nodusa, s sugár tornyocskája gót-izlésű tagozattal bir, a rovatékos (Fächerartige Einkerbung) kupája s fedele egy nyomott gömböt képez; — általában véve az egész darab igen kecses alakú. — Megemlítésre méltó továbbá a templom hajójában álló kőből faragott keresztelő medencze. — Négy oldalú lábazata egy tizenkét oldalú oszlopba megyen át, melyen a pokal-alakú s szintén 12 oldalú kupa emelkedik szép hajlásu vonalban. — A kupa felületét hat-levelű rózsák díszítik. — A medencze operculuma (couvercle, cover) vörös rézből készült, következő körirata szerint azonban már a xvii-dik századból való:

VERERET DVRCH DES HERRN MATHIAS ZIMMERMANN
KUPFERSCHMIT ALHIER ANNO 1.6.5.6 DEN 11 APRILI.

A mult században roccoco-stilben elrontott főoltáron észrevehetjük az eredeti gót-oltár két oldalszárnyát, arany alapon lévő festményeivel.

A templom külseje magas tornyával, s szentélyének magas csúcsíves ablakaival még szépnek mondható.

Nem messze a templomtól, attól nyugati irányban áll egy ódon barna színezetű, s renaissance-stilű kőkeresztes ablakokkal bíró régi épület, mely a reformatió idejében a lelkész lakásául szolgált. — Az architrav sgraffito díszítményei közt még ez olvasható:

GOTT ALLEIN DIE ERE GEPVR, — KINDER HVT EVCH VOR ABGÖTERN —
DER TOD IST DER SVNDEN SOLDT.

3. A poprádi román k. templom régiségénél, de különösen ujabb időben felfedezett frescóinál fogva műrégészeti tekintetben érdekes. — A szepesi középkori műemlékeket oly sajátágosan jellemző egyenes zárású szentélylyel bir. — A hajó szép csúcsíves boltozatját egy a közepén álló nyolczoldalú oszlop támogatja. — Legujabb időben nemcsak a szentély, de a hajó boltozatján is régi frescók nyomaira bukkantak.

Midőn a templomot megvizsgáltam, épen akkor restauráltatott annak belseje, frescóival együtt. — Az arcus triumphalis jobb oldalán az utolsó ítéletet ábrázoló frescó alakjai még jól vehetők ki. — A hajó északi hosszfalán pedig, a mennyre még látható — alkalmasint a szent László legendájára vonatkozó cyclus foglal helyet. — Tekintve ezen alakzatok primitiv rajzát, a fegyverek és ruházat formáját, valamint egyéb stilizált díszítmé-

nyeket, némi biztossággal állitható, hogy ezen frescók még a XIII-dik század második feléből valók. — Különösen szép festett ornamentációval bír a hajó közepén álló oszlop törzse, mely vörös alapon festett szárnyas angyalfejekkel, s kék levelű rózsákkal van behintve, s így ezen befestés mintegy utánozza a román stilben dívó, s drága byzanti kelmékkel bevont oszlop-törzseket.

Csak attól tartok, hogy ezen érdekes frescók renovációjával megbizott festő nem lesz képes ezen festmények régi jellegének megtartásával azokat stilszerűen megújítani, mert a mint észrevevém, a szentély boltozatján a művész (?) által már restaurált szobaplafonszerű festés nemcsak hogy nem stilszerű, de még nemis templomba való. — Valóban szomorú, hogy a nálunk oly gyéren előforduló frescóink ujítása ily stillelles módon történik. — Továbbá van e templomban egy még XV-dik században, arany alapon festett sz. Máriát ábrázoló festmény, ezen kis képet a szekrestyébe nyíló ajtó felé oly magasan helyezték el, hogy alólól nem igen látható.

A templom hajójának ablakai még félkörívesek, a szentélyben lévők pedig igen nyomott csúcsívezettel ellátvák.

Ezen templom tornyának erkélyes felső emeletén van az ór szobája, s még most is mint századok előtt, az ór minden óra-ütés után — nappal is körüljárván a tornyot, annak mind a négy oldalán mélabús hangjával elénekli az órát. — Az óramű szintén ezen torony egyik emeletén van elhelyezve, míg a sodronyok által az óraművel összekötött kalapács a szomszédos campanilán függő harangon üti az órát. — Hasonló elrendezés van a körmöczyi vár-templomnál is.

A poprádi Campanile — harang-torony — kitűnő sgraffito diszitményei miatt műtörténeti szempontból nagybecsű.

Alaprajzának idoma négyzet — quadrat; — a torony csak egy emelettel bír, hol a hármas ablaknyílással ellátott harangszoba (Glockenstube, beffroy) van. — A torony-architecturájának méltó befejezéséül szolgál a felső galleria, melynek, pilaszterek által elválasztott fülkékben a la sgraffito modorban fekete alapon létező allegorikus alakjai, részint pedig szép renaissance ornamentációi nagy diszétül szolgálnak, bár a színezet halványsága miatt az alakok csak nehezen vehetők ki.

Legjobban vannak conserválva e tekintetben a torony északi oldalán lévő sgraffittók, hol két fülkében allegorikus alakok, a tudomány és a szépművészetek különböző szakmáit képviselik. — Így az első fülkében a hárfáján játszó Dávid — DAVID — és a szomszédos fülkében ábrázolt — MVSICA — egy orgonát játszó női alak — a zenét képviselik. — Továbbá a GEOMETRIA aláírással bíró fülkében lévő női alak, egyik kezében körzővel — a másikkban egy táblát tartva a mértant jelképezi. — ASTROLOGIA, egyik kezével az ég tekéire támaszkodva a másikkal a csillagos égre mutat; a DIALECTICÁ-t jelképező női alak mérleget tart kezében; — a RETORICA alakja pedig egy kis fiút egy könyvből oktatni látszik; végre az ARITMETICA allegorikus női alakja, kezében egy táblácskát tart, 1 2. 3. 4 5 számokkal jelölve.

A fülkék alatti párkányzat alján diszes ornamenttel szegélyezett paisokon a fent említett képletekre vonatkozó feliratok latin majuskulákkal vannak írva; — a paisokat felette diszes, könnyűded, izletes festonok, s guirlandok, szabadon lebegő szalagokkal — kötik össze.

A fülkéket egymástól elválasztó pilaszterek sötét-barna színű vakolatán, mint alapon — világosabb színű, s különösen a renaissance korszakában oly kedvelt szegfűk, rózsák, tulipánok s granátalma motívumait utánzó, s — a pilaszterek természetének megfelelően — felfelé emelkedő ornamentatio diszeskedik. — Sajátságos jelleget nyernek ezen szepesi campanilák a felső koronázó párkányzat felett emelkedő rovatékok által, melyek felváltva, kisebb-nagyobb, s hasonlóképen diszitett pilaszterekből állanak, mely utóbbiak, — az izoláltság jellegét megsemmisítve — szép hajlásu falrészek — párkányok — vagy helyesebben mondva voluták által egymással összekötve, s ez által mintegy koronát képezve, a torony architecturáját méltó diszszel s festői hatású bevégezéssel koronázzák be.

A torony párkányzatának ezen elrendezése következtében a toronysisak itt egészen hiányzik, mivel a befelé hajlott, s a szerint kívülről nem látható, két félereszű földél (Pulldach) az esővizet egy a torony oldalán lévő ablaknyíláson kinyuló réz- vagy facsatornába vezeti.

A még friss vakolat-rétegre alkalmazott sgraffito diszitmények által ily műemlékek külseje nemcsak tartós, de stilszerű, s igen változatos decoratiót nyer, mely ép oly decorationális jelleggel bír, mint a fegyvereknél a damascirozás. — Tudjuk pedig, hogy kivált a xvi. és xvii. században készült diszfegyverek felülete ily modorban diszítettett, s így tehát valószínű, hogy ezen diszitési modor az épületek külsejére is kiterjedt.

Feltűnő azonban, hogy az e korszakbeli építmények architectonikus tagozatai igen elhanyagolva, nem eléggé markirozottak, sőt ha találhatók is, igen primitívek.

Ezen hiányon néhol ez által segítettek, hogy a hiányzó párkányzatot falra festették; s így legalább látszólagosan pótolva van a consturctiv tekintetben szükséges párkányzat.

Ezen diszitési módszer ily mérsékelt alkalmazása soha sem hat háborítólag a szemlélőre, miután rendeltetése szerint a diszitmény csak alárendelt szerepet játszik s azonfelül csak az architectura hatásának emelésére van felhasználva. — Valóban czélszerű lenne ezen nem igen költséges felette tartós s a renaissance-stilnek tökéletesen megfelelő decoratiót építményeinken, házainkon jelenleg is felhasználni. — A külföldön különösen Német- és Olaszországban, nevezetesen Milánóban az ujonnan épült Galleria Vittore Emanuele csarnokán ily sgraffito diszítésnek stilszerű alkalmazásával találkozunk. — Bécsben például a műipari és művészeti muzeum épületén mily nagyszerűek a sgraffittók! — nálunk Pesten bár alkalmaztatik is ezen decoratio, de sok helyen igen nehézkes, vastkos ornamentatióval, mely nem is hasonlítható össze az olasz renaissance sgraffittóinak elegáns könnyűded, s mintegy lebegő jellegével.

Általában véve poprádi campanilónk, színehagyott diszitményeinek daczára még most is festői s characteristikus külsejével bizonyosan sokkal szebb, mint sok modern tornyunk.

A Póprádtól északra nem messze fekvő sztrázai (Michelsdorf) róm. k. templom czélszerűtlen s stíllelles ujitások által annyira elveszté régi jellegét, hogy azt felvételre, s lerajzolásra méltónak nem is tartottam. — Csak a déli díszportálának béléte, szép levelű kapitáljeivel még a xiv-dik századi kora gót stílusra emlékeztet. A templom belseje is egészen átídomított s műbecsessel nem bír. — De van a templomnak egy kitűnő szépségű keresztelő medenczéje, mely egyedüli oka volt ikerándulásomnak. — Ezen medence

nemcsak szokatlan nagy méretei (1.6 meter magas), de művészies kivitele által is magára vonja a régész figyelmét. — Ezen műöntvény a szokásos kehelyalakkal bir, lábazatán fémerekbe foglalt négy evangelista apocalipsi jelvénye, nodmán szép vonalban hullámszó arabeszk, és a petrezselyem leveleihez hasonló levél díszbordure övedzi körül a kuppát.

Az operculum megerősítésére szolgáló horognál pedig Pál és Péter apostol féldomborművű mellképei, szalagokkal (Spruchbänder, Schriftrollen) kezeikben alkalmazvák. — A kupa felső karimáján pedig a következő tartalmú majusculákból álló felirat:

⊗ In + DEM NAMEN + IESV + CRISTI + DYZE VOF ⊗ GEGOSQN · ISV.

Az évszám hiányzik, mindamellett ezen medence még a XIII-dik század elején készülhetett, mert sokkal régibb jellegű ornamentációval bir, mint például az a szepesolaszii keresztelő medence.

A Kárpátok tövéen fekvő

4. *Mühlenbach* helység róm. k. temploma kis méretekkal bir ugyan, de tekintve régiségét, s nevezetes műrégiségeit felvételre s itt megemlítésre méltónak találtam.

Polygonal zárású szentélye és hajója még eredeti csúcsíves boltozattal bir, az utóbbinak primitív keresztmetszetű gerinceit a hajó közepén álló nyolczoldalú oszlop tartja. — A szepesmegyei kisebb falusi templomoknál ezen beosztással gyakran találkozunk, mely ép oly jellemző mint az egyenes szentélyzárás. — A templom falazatának vastagsága (4') feltűnő. — A szentély boltozatjának egyik zárkövén az Isten báránya (Agnus Dei) zászlóval van féldomborműben feltüntetve; a kereszttel végződő zászlórúd kelméje — mint a XIII-dik századbéli pecséteken — három részre hasított (Dreischlitz). — A másik zárkövön pedig sugárirányában három románízlésű reczés levél vehető ki.

A XV-dik századbéli szárnyoltárok, a szokásos német iskola modorában, szőnyeget ábrázoló aranyalapon szép festményekkel és szobrászati művekkel birnak.

Különösen megemlítendőek egy oltáron lévő csinos gót-ízlésű gyertyatartók, valamint a szekrestyében lévő — jelenleg használaton kívüli — sajátos formájú vasgyertyatartók is, melyek azonban a husvéti nagy gyertya (Osterkerze) számára készültek. — Ezen gyertyatartókon még észrevehetni az eredeti vörös zöld színű befestésnek s aranyozásnak gyenge nyomait.

A szentély déli falában található egy azelőtt szentség befogadására szánt fülke, csúcsíves tympanonjában kelyhet tartó angyalokkal, s szép vasrácsos ajtócskával. — Alsó párkányán az M^oCCCC XX u. évszám van bevésve.

5. *A nehrei* róm. k. templom toronynélküli alaprajza egy polygon zárású szentélyt képez, csúcsíves boltozattal. — Szárnyoltárai a XVI-dik század kezdetén nyilvánuló s itt-ott már az elkorcsosult ornamentáció jellegével, és csak másodrendű mesterek festményeivel dicsekedhetnek.

A főoltár szekrényében Anna és Mária meglehetősen ügyességgel faragott szobrai kissé hatásra számított állásban, és sűrű redőzetű ruházatban felállítvák, a szekrény hátterén az 1542-dik évszám vehető ki, tehát nálunk a gótikára nézve elég késői adat.

A hajó északi falán, a boltív alatt — még 1866-dik évben — régi frescók nyomaira ismertem. — A mandorlában a trónján ülő megváltó — mint bíró — magasztos

alakja, felemelt jobbjaival, valamint az alatta térdelő Sz. Mária, szép s festői redőzetű kék palástban burkolt fenséges alakja még jól láthatók valának; s csak a képet takaró mésztéteget kellett volna elővigyázattal eltávolítani, s valószínűleg a kép a maga nagyszerűségében napfényre jött volna. — De hiányzott itt egy Duchon és egy Gurszky-féle buzgó pap a fresco megmentésére, mely utóbbinak a helyét jelenleg szépen bemeszelve találtam!!

A templom csinosan díszített orgona fakarzata már a xvi-dik századból való, a rajta lévő felirat e következő:

PSAL. 46. SIT IVCVND A DECORAQVE LAVDATIO, HOC NON MERITI SED
DECORI ET GRATIARVM ACTIONIS OPVS, AD VERBVM CVM ASSVMTA
CARNE VNA LAVDE HONORANDVM GENEROSVS DOMINVS GREGORIVS
HORWATH ALITER STANSITH DE GRADECZ FIERI CVRAVIT ANNO. DNI.
M.D.LXXXVIII.

Hogy a xvi-dik századbeli renaissance miképen idomita és díszíté a keresztelő medenczét, azt a templom hajójában álló, s vörös márványból művésziesen faragott keresztelő medenczén tanulmányozhatjuk.

A medence pohár- vagy kehelyalakú; kupáján gyönyörű renaissance ornamentációval díszített, bevéselt körirata a következő:

EPHES · 15 · IN VERBO VITAE CHR̄S MVNDAT EĀM LAVACRO AQVAE.

A noduson pedig:

FR̄VS · SEM̄B FF. (Talán Franciscus Sembery?) A lábazatán pedig az 1593-dik évszám van bevésve.

A szentély északi falán álló szék xv-dik századbeli beosztással, és szépen faragott s befestett gótstilű díszitményekkel bir. — Megemlítendő a sekrestyében őrzött szintén a xv-dik századbeli hordozható gyertyatartó, — (Stockleuchter, Tragleuchter, trappe valoulé) fából csinosan faragva, hosszú rúdja a gótikában gyakran használt csavarformára körütkert s megaranyozott pálczatagból áll, míg az alapot képező horony kék színtű. — A gyertya-tányér alatti, s egy kapitelt képező díszitmény tökéletesen áttört levéldíszitménnyel, mesteri kézre utal. — Ezen műdarab bármely muzeumnak díszére válna!

A templomtól külön álló campanile architecturája valamint díszítése hasonlít a poprádi campaniléhoz. — A torony első emeletén lévő hármass ablak (Triforium) sgrafitto modorban szépen díszített — a felső párkányzat alatt a torony körül egy széles fries húzódik, mely szép ornamentációban foglalt emberi és madár-alakokkal díszített. — A torony felirata:

SOLI DEO · HB · 1·6·2·9 · GLORIA.

6. A *bélai* róm. k. templom méreteinél fogva már a nagyobb városi templomok közé sorozandó; szentélyzárása polygonal, hajója két középoszlop által két hajóra oszlik. — A szentély északi oldalán lévő fali fülke csinos, de még primitív formákkal bir — fülkéje még félkörídomú.

Van a sekrestyében egy csinos bronze-szentségtartó, melynek azonban késő gót-korbeli részletei már a xvi-dik század elejére utalnak.

A későbbi renovatio ezen templomnál is sokat rontott, így mind a szentély, mind pedig a hajó csúcsíves ablakainak mérművei és oszlopai (?) (Fensterpfosten) kitörvén, a torony gót ablakai pedig egészen befalazták.

Béla város piacán találtam még néhány — nálunk már csak ritkán előforduló — xvii-dik századbeli befestett polgári házat.

A házak külsejének ily decoratiója részint a sgraffito alkalmazásával, részint pedig különféle színekkeli befestés által történt.

Igy az általam megvizsgált két házon, a fries és a kapuzat archivolt párkányszéle, valamint a ház sarkait képező kocka-kövek a la sgraffito diszitményeket tartalmaznak, fekete alapon, míg ellenben az ablakok ráházata festett diszitményekből áll. — Akkoriban még azon szokás is dívott a házak falain jelmondatokat alkalmazni, ez a két házon is még kivehető — bár csak nagy nehezen — e következő német fractur betűkből álló feliratokban:

An Gottes Segen ist Alles gelegen.

Für allen Dingen tracht nach dem,
Was deiner Selen ist bequem
So wird nachmals der fromme Gott
Dir geben auch das gute Brod.

Jesu laß mich nicht verderben
Noch im Leben noch im Sterben.

Az egyik ház kapuja felett ott diszlik egy — lebegő szalagokkal felfüggesztett — szépen festett babérkoszoru 1665-dik évszámmal.

Béláról Lőcse felé utazván a

7. *Csütörtökhelyi* minorita zárda-templomát, valamint annak déli oldalán később hozzáépített, s minden tekintetben remek-kivitelű kápolnát is megvizsgáltam.

Ezen — a sz. Mária menybemenetelének tiszteletére épült — kápolna alaprajzát és homlokzatát még az 1863-dik évben hazánk felső vidékeire felrándult bécsi akadémikusok pontosan vették fel, s ezen felvétel rajzait bírván, ez oknál fogva tehát csak a még fel nem vett, s a kápolnánál sokkal régibb zárda-templomot mértem fel.

A templom szentélye egyenes zárású, valamint a sekrestye is csúcsíves gerincz-boltozattal bír, szép consolákkal. — Az ablakok csúcsívesek és szép mérművekkel ellátvák.

A templom déli oldalához — állítólag Zápolyák által — épített kápolna, — hazánkban ritkán előforduló — ugynevezett kettős kápolnák (Doppelkapellen) sorába sorozandó. — Ezen szép kápolna polygon zárású szentélylyel végződik kelet felé, — egészen faragott kövekből épült, mely utóbbi igen hasonlít a szepesváraljai dómhoz épített kápolna szép meleg barna-színezetű és finom szemcséjű kőanyagához. — A kápolna szép csúcsíves boltozattal, szép mérműves, három sőt négy osztályzatú ablakokkal, s áttört fialákkal gazdagon díszített támpilléreivel a csúcsíves építészet egyik gyöngye hazánkban.

A sokkal egyszerűbb és erősebb gerinczű bolthajtással bíró altemplomba a szomszédos zárdából egy földalatti, boltozott, s egy helyen felülről egy lámpás által megvilágított folyosón keresztül juthatni.

Ezen kápolna barna színezetű falaival, a templommal és a háttérben látszó Tátra nevű központi Kárpátok hólepte csúcsaival igen festői képet nyújt. — Végre a Lőcsétől nem messze fekvő:

8. *Draveczi* róm. k. templom is még régi s eredeti jelleggel bír. — Alaprajza igen szabályos, egyenes zárású szentélye két travséből áll.

Hosszhajója két nyolczoldalú középpillére által mintegy két hajóra oszlik, csúcsíves boltozatának gerinczei primitív keresztmetszetűek. — A templom ablakai csúcsívesek s mérművekkel ellátva.

Tornya hiányzik, annak helyén két hatalmas támpillér támogatja a hajó nyugati falát, ily támok a templom déli oldalán is léteznek, s valószínűleg a boltnyomás ellensúlyozására később épültek.

A szentély déli oldalfalán lévő igen csinos szentségfülke 1482 évszámmal és **A** jeggyel van jelezve, mely utóbbi bizonyosan a mester jelvénye. — A templomtól külön álló alacsony fatornyában egy régi harang van e következő körirattal:

 • rex • glorie • veni • cum • pace • per • magistrum • andream • 15 • 1 • 6.

Különös, hogy ezen magister Andreas nevezetű mesterrel a Szepesmegyében fekvő körtvélyesi templom 1521-dik évben öntött harangján is találkozunk. — Lőcsére érkezve, miután annak nagyszerű parochialis temploma már fel van véve, jelenleg annak renaissance-stilű műrészleteit rajzoltam le; mily egyszerű szépség, tiszta compositió és stilszerűség rejlik ezen műrészletekben!

A mit a lőcsei híres orgonának újításáról az Archaeologiai Értesítő VIII. kötetének 4-dik számában írtam, azt részben igazoltnak találtam. — A főhajó északi falán függő remek s a maga nemében ritka orgonamű csakugyan oratoriuma nélkül vitetett át a régi orgona karzatára, ez ugyan még nem lenne oly nagy hiba, de igenis egészen elhibázottnak tekintendő az orgonának barna olajfestékkel történt bemázolása! ez csakugyan egészen elmaradhatott volna, helyén lett volna itt az orgonaház úgy is szép színezetű természetes fáját olajjal beereszteni és az ornamentek hatását, helyesen alkalmazott megaranyozás által emelni; — ilyformán eredeti jellegétől nem fosztatott volna meg ezen remekmű; — de így, gazdag faragványai s szobrászati műveinek daczára, melyek a bemázolás által hatásukból sokat veszítettek ezen orgona-mű jelenleg oly műbecsű külsővel nem bír, mint eredetileg.

A templom híres fresco-cyclusa azonban — Storno Ferencz művészünk által létesített helyes ujítása által — minden tekintetben kifogás nélküli; jól sikerült ezen falfestmények eredeti jellegének visszaadása s helyreállítása, s csak most — ezen szerencsés restauratio után — lehet a falfestményeket teljes mértékben méltányolni és becsülni.

Ezen utazásom alkalmával megvizsgált s itt leirt — sáros-, abauj- és szepesmegyei műemlékeinkre visszapillantva, az eredményt összegezve, általánosan véve e következők állapíthatók meg:

1. A Sárosmegyében fekvő fatemplomaink, mind constructio tekintetében, mind pedig az ornamentatio jellegére nézve, lényegesen eltérnek az e nembeli ismert cseh-, norvég- és svédországi fatemplomok szerkezetétől; fatemplomaink inkább — a keleti befo-lyásnak engedve — az oroszországi ilyenmü faépítményekkel hasonlíthatók össze.

2. A sárosmegyei középkori templomok szentélyeinek zárása nagyobbbrészt polygonal, — ellenben egyenes zárású templomok csak a Szepesmegyéhez közelebb eső, nyugati részeiben vehetők észre, de csak szórványosan.

3. Sárosmegyében határozott románkori templomok legalább eddig még nem merültek fel. (A csalfalvi régi templom már az átmeneti korszakból való.)

4. Az abaujmegyei — különösen a hernád-völgyi — templomok leginkább csúcsívesek, polygonal zárású szentélylyel bírnak, műrészleteikben szegények, s a fafödény gyakran előfordul.

5. A szepesmegyei középkori templomokat különösen jellemzi az egyenes szentélyzárás (gerader Chorschluss) s továbbá a hajónak, annak közepén álló oszlopok általi elválasztása.

6. A Szepességen, a szepesváraljai dóm, nyugati része két tornyával, a román stílt méltóan és fényesen képviseli. — Az átmeneti korszakot a danyisóczi, odorini, esegrái, lőcsei és tamásfalvi templomok, ellenben a csúcsíves-stílt részben a lőcsei, különösen a szepesváraljai és csütörtökhelyi kápolnák képviselik.

7. A XVI. és XVII. századbéli renaissance-stíl a szepes- és sárosmegyei templomok tornyain, valamint különösen profán építményeiben nagy mértékben alkalmaztatott; — az itteni sgraffito díszítési módor másutt elő nem fordulván, e szerint bátran mondhatni — magyar jellegű motivumokat tartalmaz.

Végre megemlítem, hogy utazásom alkalmával mintegy 68 darab vázlatot gyűjték össze, melyeknek egy részét méret szerint újra letisztázva s lerajzolva — az országos műemlékek bizottsága számára szántam.

Hazánk egyes megyéinek, vidékeinek — nagyobbbrészt még ismeretlen műemlékeit ily módon felkeresve, pontosan lerajzolva s egyelőre röviden megösmertetve, idővel oly számos, és a műrégészetre valamint a műtörténelemre nézve fontos adatok birtokába jutnánk, melyek alapján végre biztos tudomást szerezhethetnénk hazai műemlékeink létezéséről, minőségéről és állapotáról is.